

TARJIMADA TANQIDIY FIKRLASHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Karimov Suhrob Abdurahmonovich

Termiz davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tarjimashunoslikda tanqidiy fikrlashning o'rni va uning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt (Google Translate, ChatGPT) yordamida bajarilgan mashina tarjimasi hamda inson omili ishtirokidagi professional tarjima o'rtasidagi tafovutlar tahlil qilingan. Maqolada o'zbek tilidagi polisemik so'zlar va madaniy realiyalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar misollar orqali ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, mashina tarjimasi, inson omili, kontekst, polisemiya, madaniy realiya, sun'iy intellekt.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN
TRANSLATION

Karimov Suhrob Abdurahmonovich

Student of the Faculty of Foreign Philology,

Termez State University

Abstract: This article highlights the role and significance of critical thinking in modern translation studies. It analyzes the differences between machine translation performed by artificial intelligence (Google Translate, ChatGPT) and professional translation involving the human factor. The article uses examples to demonstrate the problems that arise when translating polysemous words and cultural realities in the Uzbek language.

Keywords: critical thinking, machine translation, human factor, context, polysemy, cultural reality, artificial intelligence.

I. KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi jadal rivojlanib borayotgan texnologik inqilob davrida sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar har qanday matnni bir necha soniyada o'g'irish imkoniyatini taqdim etmoqda. Biroq, sifatli tarjima shunchaki so'zlarni almashtirish emas, balki chuqur intellektual jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning markazida tanqidiy fikrlash turadi. Tanqidiy fikrlash tarjimonga matnning yashirin qatlamlarini anglash va mantiqiy xatolarning oldini olish imkonini beradi.

II. ASOSIY QISM (MAIN PART)

2.1. Mashina tarjimasi va inson omili qiyosi

Google Translate va ChatGPT kabi tizimlar katta ma'lumotlar bazasi bilan ishlashda, ularda "tanqidiy tahlil" qobiliyati yetishmaydi. Mashina tarjimasi ko'pincha kontekstni hisobga olmay, so'zma-so'z tarjima qilishga moyil.

Misol: O'zbek tilidagi "Qovun tushirmoq" iborasini mashina "to drop a melon" (qovunni yerga tushirib yubormoq) deb o'g'irishi mumkin. Holbuki, tanqidiy fikrlaydigan tarjimon uning asl ma'nosi "to make a blunder" (qo'pol xato qilmoq) ekanligini tushunadi.

2.2. Madaniy realiyalar va subtekst tahlili

Tarjimada eng murakkab jihatlardan biri — milliy-madaniy realiyalar va tagma'no (subtekst) hisoblanadi. Avtomatlashtirilgan tizimlar quyidagi tushunchalarni o'g'irishda qiyinchilikka uchraydi:

Milliy realiyalar: "Hashar", "Beshik to'y", "Sunnat to'y". Bularni shunchaki tarjima qilib bo'lmaydi, ularga izoh berish yoki funksional muqobil topish talab etiladi.

Kinoya va sarkazm: "Baraka topgur", "Erta kelibsiz" kabi iboralar vaziyatga qarab ham maqtov, ham kesatiq ma'nosida kelishi mumkin. Tarjimon personajlararo munosabatni tahlil qilib, ushbu ohangni saqlab qolishi shart.

2.3. Polisemik birliklar bilan ishlash

Ko'p ma'noli so'zlar (polisemiya) tarjima jarayonida tanqidiy tahlilning naqadar muhimligini ko'rsatadi.

1.Ko'z (Inson a'zosi) :Uning ko'zlari qop-qora edi.

2.Ko'z (Tabiiy manba) : Buloqning ko'zidan suv ichdim.

3. Ko'z (Buyum qismi) :Uzukning ko'zi tushib qolgan.

Ushbu misollarda "ko'z" so'zini har bir holatda ingliz tiliga mos ravishda eye, source/spring yoki gemstone deb o'g'irish uchun tarjimondan lisoniy sezgirlik talab qilinadi.

Tarjimon nafaqat kontekstual, kinoya, polisemiya va realiyalar tarjimasi jarayonida tanqidiy jihatdan hushyor bo'lishi, balki tarjimadagi birgina noto'g'ri tanlangan so'zi diplomatik munosabatlarga yoki jamiyatdagi vaziyatlarga nisbatan salbiy yoki ijobiy ta'sir etishi mumkinligini ham anglab yetishi kerak.

Siyosiy hamda ijtimoiy terminlar shunchaki so'zlar emas, ular ma'lum bir mafkura, tarixiy kontekst va ijtimoiy tuzumning mahsulidir. Bu jarayonda tanqidiy yondashuv nega muhimligini quyidagi jihatlar orqali ko'rib chiqamiz:

1. Kontekstual va mafkuraviy yuklama

Odatda siyosiy terminlar neytral bo'lmaydi. Bir tilda ijobiy ma'no kasb etuvchi so'zlar boshqa tillarda butunlay aksincha ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Masalan: "Liberalizm" termini aksar G'arb mamlakatlarida erkinlik va taraqqiyot belgisi bo'lsa, aksar konservativ jamiyatlarda "an'analarga nisbatan xavf" sifatida talqin etilishi mumkin.

Tarjimonning vazifasi ushbu terminning tagida qanday siyosiy maqsad turgani va u tarjima taqdim etilayotgan auditoriyaning dunyoqarashini e'tiborga olishidir.

2. Denotatsiya va konnotatsiya farqi

So'zning lug'aviy (denotatsiya) va u uyg'otadigan his-tuyg'ulari (konnotatsiya) o'rtasidagi farqni anglash strategik jihatdan muhim sanaladi.

Misol: "Demokratiya" so'zining "xalq hokimiyati" degan umumiy ta'rifi bo'lsa-da, amaliyotda "liberal demokratiya", "sotsialistik demokratiya" yoki "suveren demokratiya" kabi turlari tubdan farq qiladi.Tarjimada faqat "demokratiya" so'zini ishlatish emas, matn qaysi modelni nazarda tutayotganini aniqlash, kerak bo'lsa, izohlar (explanation) orqali aniqlik kiritish lozim.

3. "Soxta do'stlar" va terminologik tuzoqlar

Ijtimoiy-siyosiy sohada bir-biriga o'xshash ko'ringan, lekin turli mazmunga ega terminlar ancha-muncha uchraydi.

Masalan: "Sekulyarizm" (dunyoviylik), "Civil society" (fuqarolik jamiyati), "Reform" (islohot) va hokazo.

Secularism (Dunyoviylik) Fransuzcha Laïcité (dinni davlatdan qat'iy ajratish) va Amerikacha Secularism (dinlararo tenglik) o'rtasida katta farq bor.

Civil Society (Fuqarolik jamiyati) Ba'zi tuzumlarda bu nodavlat tashkilotlarni anglatasa, boshqalarida siyosiy muxolifat sifatida ko'riladi.

Reform (Islohot) har doim ham ijobiy o'zgarishni anglatmaydi; ba'zan tizimni yanada qat'iylashtirish uchun niqob bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolani Peter Newmark hamda Mona Bakerlarning quyidagi fikrlari bilan yakunlaymiz.

"Tarjima qilish — bu bir tildagi xabarning ma'nosini boshqa tildagi muallif nazarda tutgan ma'noga imkon qadar yaqinroq darajada qayta tiklashdir."

Peter Newmark

"Tarjimon nafaqat ikki tilni, balki ikki dunyoqarashni ham bir-biriga bog'laydi. U xabarni shunchaki yetkazmaydi, balki uni qabul qiluvchi til muhitiga moslashtirish uchun qayta ishlaydi."

Mona Baker

III. XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt qanchalik rivojlanmasin, tarjima jarayonida insonning tanqidiy fikrlash qobiliyati o'rnini bosa olmaydi. Professional tarjima — bu shunchaki til o'zgartirish emas, balki madaniyatlararo ko'prik qurish va muallif niyatini (intention) to'g'ri yetkazish san'atidir. Tanqidiy tahlil yetishmagan tarjima nafaqat badiiy qiymatni yo'qotadi, balki tushunmovchiliklar va ma'noviy xatolarga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References):

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
3. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
4. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2018.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.
7. Ziyamuhammedov B. Tanqidiy fikrlash: mohiyat va tamoyillar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
8. https://youtu.be/i9ZrhFTaqVk?si=jBqu_yBCjVNg5ukB